MAREK MAJER

POCHODZENIE PRASŁOWIAŃSKIEGO **čьjь* ‘CZYJ’

COBISS: 1.01

Izvor praslovanskega **čьjь* ‘čigav’
Članek prinaša novo razlago izolirane praslovanske besede **čьjь* ‘čigav’. Leksem se razlaga s tematično izpeljavo (na **-o-*) iz praindoevropskega **k^wi-h_1* ‘s kom/čim’ (or. ed. h **k^wi-* ‘kdo/kaj’), torej: pide. **k^wi-h_1-o* ‘tak, ki je s kom/čim’ > ‘čigav’ > psl. **čьjь*. Struktura izpeljanke je primerljiva z novo razlago pide. **h_2ep-i* ‘v vodi’ → **h_2ep-i-o-* ‘tak, ki je v vodi’ > ved. *ápiya-* ‘isto’.
Ključne besede: praslovanski, *čigav*, zaimek, morfologija, etimologija

The origin of Proto-Slavic **čьjь* ‘whose’
This article proposes a new analysis of the isolated Proto-Slavic word for ‘whose’, **čьjь*. The lexeme is explained as a simple thematic derivative (in **-o-*) from PIE **k^wi-h_1* ‘with whom/what’ (instrumental singular of **k^wi-* ‘who/what’); thus: post-PIE **k^wi-h_1-o-* ‘being with whom/what’ > ‘whose’ > PSl. **čьjь*. The structure is comparable to derivatives such as PIE **h_2ep-i* ‘in water’ → **h_2ep-i-o-* ‘being in water’ > Ved. *ápiya-* ‘idem’.
Keywords: Proto-Slavic, *whose*, pronoun, morphology, etymology

1 PRASŁOWIAŃSKIE **čьjь* ‘CZYJ’ I DOTYCHCZASOWE OBJAŚNIENIA

1.1 W języku psł. w roli zaimka dzierżawczego pytajnego ‘czyj’ (a także odpowiadającego mu zaimka względnego i nieokreślonego) funkcjonował – w pełni odmienny przez przypadki, liczby i rodzaje – leksem ****čьjь *čьja *čьje***, widoczny na przykład w scs. *čii*, sbch. *čìjī*, słe. przestarzałe *čîj*,[1] ros. *čej č'ja č'je*, pol. *czyj* (stpol. *czej*), głuż. *čeji*, cz. *čí* itp. (pełny materiał zob. Vaillant 1958: 465–470; Kopečný ESSJ-SGZ: 129–130; SP 2: 308–309; ÈSSJa 4: 140–141; ESJS 2: 107).

1.2 Nawet pobieżna lektura powyższych prac pokazuje, że leksem **čьjь* bynajmniej nie uchodzi w literaturze za zagadkowy. I rzeczywiście, jego ostateczna podstawa słowotwórcza nie budzi najmniejszych wątpliwości: jest nią (podobnie jak dla innych psł. zaimków pytajnych) pie. pierwiastek zaimka pytajnego **k^w-*, tworzący tematy **k^wo-*, **k^we-* oraz **k^wi-*.[2] Zwraca jednak uwagę fakt, iż psł. **čьjь* nie posiada

---

1 SSKJ; dziś literackie *čigáv*; zob. § 4.3.

2 Co do **k^wo-*, por. na przykład wed. *ká-*, goc. *hxas*, psł. **kъ(to)* ‘kto’; co do **k^wi-*, por. na przykład łac. *quis*, gr. τίς ‘kto’, PSl. **čь(to)* ‘co’. Dystrybucja wariantów jest niejasna i stanowi w indoeuropeistyce starą zagadkę. Obszerny materiał, analiza i literatura por. Dunkel LIPP 2: 452–479.

dokładnego odpowiednika w innych językach indoeuropejskich. Tu należy z całą stanowczością podkreślić, iż psł. **čьjь* nie może być traktowane jako identyczne lub niemal identyczne z łac. *cuius* 'czyj' (starsze *quoius*; od najdawniejszych czasów również odmieniane *cuius*, *cuia*, *cuium*) oraz gr. ποῖος, ποῖα, ποῖον 'który'. Obie te formy są najprawdopodobniej oparte na przekształceniu pie. **k^{w}o-syo*, czyli GEN.SG zaimka pytajnego **k^{w}o-* (por. wed. *kásya* 'kogo').[3] Traktowanie tych wyrazów jako (niemal) dokładnych odpowiedników psł. **čьjь* (tak np. Vasmer ÈSRJa 4: 323–324 i wielu innych autorów) jest zatem niemożliwe, gdyż fonologicznie są one nie do pogodzenia (sekwencja pie. **-sy-* dałaby oczywiście w psł. inny rezultat).

1.3 Należy więc uznać, że psł. **čьjь* kontynuuje nie formę odziedziczoną z pie.,[4] a jakąś przed-psł. innowację. Nie jest to wniosek nieoczekiwany, gdyż – w przeciwieństwie do psł. – dla języka pie. nie da się zrekonstruować osobnego leksemu odpowiedzialnego za wyrażanie znaczenia 'czyj': w tej funkcji używano zapewne GEN.SG i innych form przypadkowych zaimków pytajnych 'kto/co'. Analiza etymologiczna psł. **čьjь* musi więc założyć rekonstrukcję innowacyjnej, post-pie. formy, niezaświadczonej nigdzie indziej poza sł. Przy tego rodzaju procedurze niezwykle ważne jest, aby punkt wyjścia oraz wszystkie mechanizmy derywacyjne i stadia pośrednie zostały określone tak precyzyjnie, jak to tylko możliwe.

1.4 Zakładając regularny rozwój fonologiczny (i ignorując niewątpliwie innowacyjną morfologię typu GEN.SG na **-ogo* zamiast **-a*, zapożyczoną z innych zaimków[5]), psł. **čьjь* można sprowadzić do hipotetycznych form (post-)pie. takich jak:

(a) **k^{w}iyo-*
(b) **k^{w}iho-*[6]
(c) **k^{w}eyo-*[7]

1.5 Analizy zawarte w większości słowników etymologicznych nie są jednak zbyt szczegółowe i ograniczają się zwykle do uznania psł. **čьjь* za derywat od rdzenia pytajnego na **k^{w}-*, zawierający przyrostek taki jak **-yo-* lub **-iyo-* (np. SP 2: 309). Z kolei próby objaśnień wewnątrzsłowiańskich, jak np. założenie derywacji typu **vorgъ* 'wróg' → **voržьjь* 'wroga, wraży' od podstawy zaimka **kъ(to)* 'kto'

---

3 Zob. Dunkel LIPP 2: 456 oraz Weiss 2009: 351. Jak zaznacza listownie Jeremy Rau, jeśli chodzi o gr. ποῖος, wyprowadzenie tej formy z przekształcenia pie. **k^{w}o-syo* jest nieco trudniejsze, gdyż pie. **-osyo* nie dawało gr. -οιο we wszystkich dialektach. Mimo to, bezpośrednie połączenie z psł. **čьjь* pozostaje tu niemożliwe.

4 Można nadmienić, iż Derksen EDSIL, leksykon odziedziczonej leksyki psł., nie zawiera zaimka **čьjь*.

5 Zob. też § 4.4, § 4.5

6 Z bsł. 'hiatem laryngalnym', zob. Smoczyński 2003.

7 Jeśli zgodzić się z (dość szeroko przyjmowanym) regularnym rozwojem pie. **-eyV-* > psł. **-ьjV-* (a nie psł. **-ejV-*); zob. Vaillant 1950: 110–111. Przykład: psł. **vьjetь* 'wije' < **weyeti* < pie. **weyh-e-ti*.

(Meillet 1905: 377), nastręczają problemów formalnych. Dołączenie sufiksu *-*yo*- lub *-*iyo*- bezpośrednio do rdzenia zaimkowego o strukturze C- byłoby operacją bezprecedensową zarówno w epoce psł. jak i pie.[8]

1.6 Wyjaśnień takich jak opisane powyżej nie da się oczywiście wykluczyć całkowicie: na pewną ilość nieoczekiwanych, nietypowych lub przynajmniej trudnych do objaśnienia derywatów natrafiamy w każdym właściwie języku. W analizie etymologicznej wskazane jest jednak poleganie, w całym ciągu derywacyjnym, na elementach i procesach dających się uzasadnić niezależnie od reszty objaśnienia. Czy da się zatem zrekonstruować taką trajektorię dla psł. formy **čьjь* i jej ewentualnych (post-)pie. źródeł w rodzaju *$k^{w}iyo$-, *$k^{w}iho$- lub *$k^{w}eyo$-?

2 KU ALTERNATYWNEJ ANALIZIE

2.1 W pie. i wczesnych językach ie. podstawą przymiotników derywowanych prostym sufiksem tematycznym *-*o*- były często różne elementy typu adwerbialnego lub wręcz paradygmatyczne formy przypadkowe rzeczowników[9] (mówimy tu o zjawisku tzw. hipostazy[10]). Poniżej podano przykłady takich derywatów, gdzie bazą są formy utworzone za pomocą partykuł przysłówkowych o znaczeniu zbliżonym[11] do paradygmatycznych form przypadkowych, np. lokatywnego *-*er* lub instrumentalnego *-$b^{h}i$:

(a) pie. *$nok^{w}t$- ‘noc’ → *$nok^{w}t$-*er* ‘w nocy’ (por. dalszy derywat gr. νύκτωρ ‘w nocy’) → hipostaza *$nok^{w}t$-*er*-*o*- ‘będący w nocy’ > ‘nocny’ > gr. νύκτερος ‘ts.’ (Rau 2007: 289)

(b) pie. *wih- ‘siła’ → *wih-$b^{h}i$ ‘(z) siłą’ (gr. ἶφι ‘ts.’) → hipostaza *wih-$b^{h}i$-*o*- ‘będący z siłą, charakteryzujący się siłą’ > ‘silny’ > gr. ἴφιος ‘ts.’ (Höfler 2017: 84)

2.2 Typologicznie rzecz biorąc, dla tego rodzaju derywatów odprzysłówkowych można wskazać liczne paralele we współczesnych językach słowiańskich. Dla przykładu można tu wymienić słoweński formant odprzysłówkowy *-šnji*, widoczny w elementach takich jak *včẹ́raj* ‘wczoraj’ → *včẹ́rajšnji* ‘wczorajszy’ lub *tàm(kaj)* ‘tam’ → *tàmkajšnji* ‘tamtejszy’.[12] Tę przykładową paralelę (tego

---

8 Występującej szczątkowo w językach ie. postaci **tyo*- ‘ten’ z pewnością nie można uznać za derywat tego rodzaju od podstawy zaimka wskazującego **t*-; por. argumentację w Dunkel LIPP 2: 770–771 z dalszą lit.

9 Por. § 2.4 poniżej.

10 O tym terminie i jego użyciu w językoznawstwie ie., oraz o naturze omawianych tu procesów, por. najogólniej Widmer 2008: 620. Dalsza obszerna bibliografia w Höfler 2017: 27.

11 Wymienione poniżej morfemy nigdy nie zostały w pełni zintegrowane z systemem fleksyjnym pie.

12 Jak widać, podane tu polskie odpowiedniki również pokazują ten sam proces, z etymologicznie spokrewnionym, mniej złożonym sufiksem *-szy*.

rodzaju wypadków znajdziemy oczywiście w językach słowiańskich o wiele więcej) można też zastosować do wielu kolejnych procesów omówionych w niniejszym artykule.

2.3 W pie. i starych językach ie. derywacja za pomocą prostego sufiksu tematycznego **-o-* nie była jedynym sposobem tworzenia derywatów odprzysłówkowych. Przymiotniki są także tworzone od przysłówków za pomocą przyrostków takich jak **-no-* (por. łac. *super* 'ponad' → *supernus* 'górny, wyższy') i wielu innych.[13]

2.4 Jak już wspomniano w § 2.1, niezależnie od zastosowanego sufiksu, omawiane procesy mogły także działać na paradygmatycznych formach przypadkowych. Por. poniższe przykłady:

(a) pie. **$h_2$ep-* 'woda' → **$h_2$ep-i* 'woda.LOC.SG, w wodzie' → hipostaza **$h_2$ep--i-o-* 'będący w wodzie' > wed. *ápiya-* 'ts.'.

(b) pie. **wet-* 'okres czasu, rok' → **wet-es* 'rok.GEN/ABL, w ciągu roku' (temporalne użycie GEN lub ABL) → hipostaza **wet-s-o-* 'mający rok' > wed. *vatsá-* 'cielę' (Vine 2009)

(c) pie. **trey-(es)* '3' → **tri-su* '3.LOC, w 3' (wed. *triṣú* 'w 3', lit. dial. *trisù* 'w 3 osoby') → hipostaza **tri-sw-o-* 'będący w 3 częściach' > aw. *θrišuua-* 'trzecia część', gr. θρῖον 'liść figowy' (nazywany tak z powodu trójdzielnej struktury) (Sommer 1905: 57–58)[14]

2.5 Co do typologicznych paraleli we współczesnych językach słowiańskich (por. § 2.2), zachowanie morfologii fleksyjnej (np. wykładników przypadka) w podstawie derywacyjnej nie jest w słowiańszczyźnie zjawiskiem typowym, choć i tu przykładów nie brakuje. Por. wypadki takie jak **pri tomь* 'przy tym' (przyimek + LOC.SG zaimka wskazującego **tъ* 'ten') → adi. **pritom-ьnъ* 'obecny, przytomny' lub choćby strukturę zaimków dzierżawczych takich jak sbch. *njȉhov*, słe. *njīhov*, mac. *niven*, bg. *tèhen* 'ich, their', derywowanych od form **(n)jixъ*, **těxъ*, czyli GEN.PL odpowiedniego zaimka osobowego/wskazującego.[15]

---

13 Ciekawe i bardzo ważne są także wypadki derywacji wstecznej wiodącej do postaci atematycznych (które jednak nie są tu bezpośrednio porównywalne i nie ma potrzeby bliższego ich omawiania). Por. np. Nussbaum 1986: 189–194 i *passim*, Widmer 2008: 620 i *passim*, z dalszą lit.

14 Zob. Majer 2017 co do próby rekonstrukcji kolejnych derywatów utworzonych od form lokatywnych liczebników głównych: np. pie. **penk^{w}e* '5' → **penk^{w}e-r* 'w 5, w grupie 5' → hipostaza **penk^{w}-er-o-* 'pięciokrotny, składający się z 5 części, itp.' >> lit. *penkerì* '5 (liczebnik używany z *pluralia tantum*)', >> psł. **pęterъ* 'pięciokrotny, składający się z 5 części, itp.'; dalszy derywat: **pēnk^{w}-r-ó-* 'należący do zestawu 5 części, występujący w grupach po 5' > pgerm. **fingraz* 'palec', itd.

15 Warto też wspomnieć o występowaniu zjawiska hipostazy z poziomu składniowego, obejmującej elementy takie jak przysłówki czy partykuły; por. **orz go (j)ęti* 'rozróżnić, zrozumieć' (czasownik **(j)ęti* 'wziąć' poprzedzony przysłówkiem/przedrostkiem werbalnym **orz* oraz partykułą wzmacniającą **go*) → adi. **orz-go-(j)ętьnъ* >> sbch. *ràzgovētan* 'jasny, zrozumiały' (zob. Bjeletić 2012).

2.6 Wydaje się więc prawdopodobne, iż elementem poprzedzającym sufiks *-*o*- w potencjalnym *$k^{w}ih$-*o*-, *$k^{w}i(y)$-*o*- lub *$k^{w}ey$-*o*- była jakaś forma przysłówkowa. Mogłaby ona bazować na paradygmatycznej formie przypadkowej lub wręcz być z taką formą tożsama. Dla ugruntowania takiej etymologii należałoby wykazać istnienie formy adwerbialnej w rodzaju pie. *$k^{w}ih$, *$k^{w}ey$ etc., która mogłaby być podstawą słowotwórczą derywatu odzwierciedlonego w psł. *$čьjь$.

2.7 Takim tokiem rozumowania, doskonalszym pod względem formalnym niż te przedstawione powyżej w § 1.5, podążał Hujer 1909 (jego wyjaśnienie przyjęte jest też, z pewnymi modyfikacjami, na przykład w ÈSSJa 4: 140). Jako punkt wyjścia przyjmuje on formę LOC.SG *$k^{w}e$-*y* ‘gdzie’. Na rekonstrukcję tej ostatniej formy, składającej się z rdzenia zaimka pytajnego w postaci *$k^{w}e$- (zob. § 1.2) oraz wykładnika LOC.SG *-*i*, pozwalają dane takie jak np. gr. dor. πεῖ czy (mniej pewne) mesap. *kei* ‘gdzie’ (Dunkel LIPP 2: 458). Proces derywacyjny postulowany przez Hujera można zapisać w postaci *$k^{w}e$-*y* ‘gdzie’ → hipostaza *$k^{w}e$-*y*-*o*- ‘gdzie umiejscowiony’ > ‘czyj’. Pod względem formalnym wywód ten jest– jak wspomniano – całkowicie uzasadniony; różnica semantyczna między znaczeniem lokatywnym a posesywnym jest jednak nadal dość znaczna (choć z pewnością nie niemożliwa do pokonania[16]). Ulepszona hipoteza powinna zatem z jednej utrzymać wspomnianą powyżej przewagę formalną, z drugiej przyjąć za punkt wyjścia element, który jeszcze lepiej tłumaczyłby posesywne znaczenie otrzymanej formy.

3 HIPOTEZA NARZĘDNIKOWA

3.1 Nowe rozwiązanie zaproponowane w niniejszej pracy zakłada, iż formą leżącą u podstaw psł. *$čьjь$ było pie. *$k^{w}i$-h_1, czyli INSTR.SG rdzenia zaimka pytajnego w postaci *$k^{w}i$-. Do takiego wniosku mogą prowadzić trzy przesłanki, oznaczone poniżej jako **(a)**, **(b)**, i **(c)**.

3.2 **(a)** Jak wiadomo, jedną z głównych funkcji przypadka określanego tradycyjnie w indoeuropeistyce mianem narzędnika (INSTR) było znaczenie komitatywne (zob. np. Meier-Brügger 2010: 404–405 z lit.). Jednym z pierwotnych znaczeń formy INSTR.SG *$k^{w}i$-h_1 musiało zatem ‘z kim/czym, u kogo/czego’. Wczesna hipostaza odprzysłówkowa w postaci *$k^{w}i$-h_1-*o*- dałaby więc przymiotnik o znaczeniu ‘będą-

16 W starszych językach ie. konstrukcje posesywne nie mają zwykle źródła lokatywnego. W językach świata trajektoria taka bynajmniej nie jest jednak rzadkością; por. np. Corum 2015: 24; Heine 1997: 101–103.

cy z kim/czym, będący u kogo/czego’, skąd – w całkowicie naturalny sposób[17] – ‘czyj’.

3.3 Można dodać, iż pewne aspekty pierwotnego bezprzyimkowego komitatywnego/posesywnego użycia INSTR są zachowane w językach bsł. nawet do czasów dzisiejszych (por. lit. *merginà juodaĩs plaukaĩs* ‘dziewczyna-NOM czarny-INSTR-PL włos-INSTR-PL’ ‘dziewczyna z czarnymi włosami / o czarnych włosach / mająca czarne włosy’).

3.4 Co się zaś tyczy kwestii formalnych, przyznać trzeba, iż występowanie u tematu *k^wi- końcówek przypadkowych innych niż NOM i ACC jest w językach ie. rzadkością (przykładem jest osk. *piei* ‘komu’, DAT.SG). **(b)** Mimo to, w istnienie pie. formy INSTR.SG *k^wi-h_1 nie należy wątpić, gdyż jest ona bezpośrednio zachowana – w adwerbializowanych znaczeniach typu ‘jak’, ‘dlaczego’ itp. – w wielu językach ie., w tym w psł. (**či*, wykazujące szereg znaczeń: ‘lub’, ‘czy’, partykuła pytajna[18]). Por. materiał w Dunkel LIPP 2: 464, na który składają się m.in. przykłady takie jak stang. *hwī* ‘dlaczego’, łac. *quī* ‘jak, dlaczego’, alb. *si* ‘jak’, być może aw. *?čī* ‘jak’ oraz luw.-hier. REL-*i(-i)* ‘kiedy’.[19]

3.5 **(c)** Wśród opartych na hipostazie derywatów takich jak te przytoczone powyżej w § 2.1 oraz § 2.4, derywaty bazujące na formach INSTR na *-*(e)*h_1 są w pie. oraz wczesnych językach ie. dość licznie reprezentowane (najszerzej o tym niedawno Höfler 2017 z bogatą dalszą literaturą; warto wspomnieć, iż za pierwotnego pomysłodawcę tego rodzaju analiz odnarzędnikowych uchodzi H. Osthoff). Por. przykłady takie jak:

- **(a)** pie. **ḱr̥n-u-* ‘róg’ → **ḱr̥n-u-h_1 ‘róg.INSTR, (z) rogiem’ → **ḱr̥n-u-h_1-to-* ‘będący z rogiem, rogaty’ > łac. *cornūtus* ‘rogaty’
- **(b)** pie. **to-* ‘ten’ → **to-h_1 ‘ten.INSTR, (z) tym’ → **to-h_1-went-* > wed. *tā́vant-* ‘tak wielki, tyle’
- **(c)** pie. **seǵ^h-es-* ‘siła’ → **seǵ^h-es-eh_1 ‘siła.INSTR, (z) siłą’ → **seǵ^h-es-eh_1-no-* ‘będący z siłą, silny’ > wed. *sahasāná-* ‘silny’

---

17 Zob. też Heine 1997: 101–103.

18 Prawdopodobne jest, że psł. **či* pochodzi częściowo od INSTR.SG *k^wi-h_1, a częściowo od LOC.SG *k^we-y* (o którym zob. powyżej w § 2.7), co pozwala również wytłumaczyć dość zróżnicowaną gamę znaczeń. Formy oczywiście zlały się ze sobą z powodu czystego rozwoju fonologicznego. Szczegółowiej o psł. **či* por. Kopečný ESSJ-SGZ: 125–127.

19 W odróżnieniu od postaci adwerbializowanych, INSTR.SG *k^wi-h_1 jako forma paradygmatyczna był przeważnie ‘uaktualniany’ morfologicznie za pomocą bardziej produktywnych i wyrazistych wykładników INSTR.SG, które upowszechniły się w pojedynczych językach ie. Tak na przykład *k^wi-h_1 > psł. **či-* + **-mь* > **čimь* (paradygmatyczny INSTR.SG zaimka **čь(to)* ‘co’, w odróżnieniu od nietkniętego **či* jako adverbium; zob. powyżej w tekście oraz przyp. 18). Zachowanie *k^wi-h_1 jako formy paradygmatycznej aż do rozpadu wspólnoty pie. jest jednak prawdopodobne z uwagi na zróżnicowane znaczenie przysłówków zaświadczonych w pojedynczych językach.

Wiele spośród form INTSTR.SG na *-*(e)h*$_1$, stanowiących pośrednie ogniwo w ciągach derywacyjnych takich jak opisane powyżej, jest bezpośrednio poświadczonych – niekiedy jako paradygmatyczne formy przypadkowe, niekiedy zaś (dodatkowo) w postaci adwerbializowanej (np. wed. *sáhasā* 'silnie').[20]

3.6 Jak pokazano na powyższych przykładach, od hipostazy narzędnikowej przymiotniki tworzono często za pomocą sufiksów takich *-*to*-, *-*no*- czy *-*went*-. Na użycie prostego sufiksu tematycznego *-*o*- (co skutkuje derywatem zakończonym na *-*h*$_1$*o*-) również jednak wskazywano (Höfler 2017: 83–84, skąd zaadaptowane zostały podane poniżej przykłady). Z uwagi na fonetyczną niestabilność sekwencji *-*h*$_1$*o*- i praktyczny brak możliwości odróżnienia jej od 'czystego' *-*o*-,[21] przykłady tego rodzaju są trudne do jednoznacznego zidentyfikowania; często jednak analizę zakładającą *-*h*$_1$*o*- pośrednio potwierdzają inne dane (głównie różnorakie derywaty paralelne):

(a) *h_1rewd^h*-es*- 'czerwień' (gr. ἔρευθος 'ts.') → *h_1rud^h*-es*-*eh*$_1$ '(z) czerwienią' → *h_1rud^h*-s*-*h*$_1$*o*- 'będący z czerwienią, mający czerwień, czerwony' > łac. *russus* 'czerwony'

(b) **mewd*-es*- 'gnicie, rozkład' (gr. μύδος 'ts.') → **mud*-s*-*eh*$_1$ '(z) rozkładem, gniciem' → **mud*-s*-*h*$_1$*o*- 'mający (w sobie) gnicie, cechujący się gniciem, rozkładający się' > śrwal. *mws* 'obślizgły, mokry', lit. *mūsaĩ* 'pleśń'

W drugim z wymienionych przypadków na podstawę **mud*-s*-(e)h$_1$- wskazuje paralelny derywat **mud*-s*-*eh*$_1$*to*- 'mający (w sobie) gnicie, cechujący się gniciem, etc.' > gr. μυσητός 'brudny, nieczysty'.

3.7 W ten sposób, łącząc przesłanki wymienione powyżej w punktach **(a)** (§ 3.2–3.3) – komitatywne znaczenie pie. narzędnika, **(b)** (§ 3.4) – niewątpliwe istnienie formy pie. INSTR.SG **k*^{w}*i*-h$_1$- oraz **(c)** (§ 3.5–3.6) – prawdopodobne istnienie prostych derywatów tematycznych na *-*h*$_1$*o*- utworzonych od INSTR.SG na *-*(e)h*$_1$-, możemy założyć ciąg pie. **k*^{w}*i*- 'kto/co' → **k*^{w}*i*-h$_1$ '(z) kim/czym, u kogo/czego' → post-pie. **k*^{w}*i*-h$_1$*o*- 'będący z kim/z czym, będący u kogo/czego' > 'czyj' > psł. **čьjь*.

---

20 Zgodnie z powyższą analizą, wiele produktywnych sufiksów psł. traktuje się jako utworzone od hipostaz narzędnikowych, np. psł. *-*atь* < pie. *-*o*-*h*$_1$*-*to*-, psł. *-*itь* < pie. *-*i*-*h*$_1$*-*to*-, psł. *-*inъ* < pie. *-*i*-*h*$_1$*-*no*- itd.

21 Można tu zwrócić uwagę na tzw. 'sufiks Hoffmanna' (ang. *Hoffmann suffix*), który jednoznacznie należy rekonstruować *-*hon*-, a nie *-*on*- (wprowadzenie do zagadnienia np. Weiss 2009: 310; pierwotnie Hoffmann 1955), a w którym może równiez kryć się deinstrumentalne *-*h*$_1$*o*- (+ *-*n*-); tak Höfler 2017: 34, 85.

4 DYSKUSJA UZUPEŁNIAJĄCA

4.1 Pewne aspekty zarysowanej powyżej hipotezy wymagają dalszego doprecyzowania. Większość z poruszonych poniżej kwestii odnosi się właściwie w takim samym stopniu do nowego rozwiązania zaprezentowanego w niniejszym artykule jak i do pozostałych dotychczasowych objaśnień (zreferowanych pokrótce w § 1.5 i § 2.7), choć ich omówienie w istniejącej literaturze jest niewystarczające.

4.2 **Czas utworzenia.** Forma *k^wi-h_1-*o*- jest niemal na pewno tworem pochodzącym z doby późniejszej niż praindoeuropejska, jako że refleksu nie odnajdujemy w żadnej z podrodzin poza słowiańską. Mimo to, z uwagi na archaiczne elementy składowe (zarówno bazę derywacyjną jak i sufiks), akt słowotwórczy należałoby lokować dość wcześnie, na przykład w dobie prabałtosłowiańskiej lub zbliżonej.[22] Bliższe szczegóły są tu oczywiście nie do ustalenia. Można przypuszczać, że język pbsł. używał GEN.SG zaimka pytajnego ‘kto’ dla wyrażenia znaczenia ‘czyj’, co stanowiłoby kontynuację prawdopodobnego stanu pie. (zob. § 1.3 powyżej; por. też § 4.3 poniżej co do sytuacji w bałt.). Forma pochodząca z *k^wi-h_1-*o*- (i dająca w ostatecznym rozrachunku psł. *čьjь) mogła wówczas wciąż oddawać nieco inny niuans znaczeniowy, zbliżony do postulowanego tu znaczenia pierwotnego – być może ‘będący z kim/czym, będący u kogo/czego, skojarzony z kim/czym’ lub podobnie. Do roli podstawowego zaimka dzierżawczego pytajnego ‘czyj’ forma ta zostałaby zaprzęgnięta dopiero bezpośrednio przed dobą psł.

4.3 **Status lit. *kienõ/kienàs* ‘czyj’.** Ważny jest fakt, iż języki bałtyckie (a konkretnie – litewski) również wykazują nieznany w innych językach indoeuropejskich wyraz o znaczeniu ‘czyj’. W standardowym języku litewskim funkcjonuje nieodmienna forma *kienõ* ‘czyj’ (morfologia wskazująca na skostniałą formę GEN.SG.MASC); taka forma jest też zaświadczona w stlit. W pewnych gwarach ukazuje się jednak odmienny pytajny zaimek dzierżawczy *kienàs* (FEM *kienà*, itp.). Zdania co do starszeństwa nieodmiennego *kienõ*[23] lub też odmiennego *kienàs*[24] są podzielone, tak jak i opinie co do pochodzenia samego tematu *kien*-. Przegląd problemu ze współczesnej perspektywy, wraz z nowym objaśnieniem etymologicznym leksemu, daje de Vaan (2017); zob. też Smoczyński (SEJL^2: 513). Temat *kien*- wydaje

---

22 Podobny przypadek – zgramatykalizowana formę ograniczoną zasięgiem do psł., jednak prawdopodobnie wykazującą dość archaiczną morfologię (post-)pie. – opisano w Majer 2012. Chodzi o psł. partykułę *-*žьdo*, tworzącą zaimki i przysłówki nieokreślone (por. **kъ-žьdo* ‘każdy’), analizowaną jako kontynuant 3.SG.MED **g^hid^h-o(r)* o znaczeniu ‘jest pożądany’, z czego ‘-kolwiek’ i podobne znaczenia (por. pol. *który chcesz* w znaczeniu ‘którykolwiek’).

23 Które mogłoby polegać na ponownym zastosowaniu morfologii posesywnej (tu: GEN.SG) u już posesywnej formy *kienàs*. Typologicznie porównywalne jest literackie słe. *čigáv* ‘czyj’, utworzone poprzez dodanie posesywnego *-(o)v* do *čiga*, czyli formy GEN.SG odziedziczonego *čîj* (por. § 1.1); zob. Snoj SES^3, hasło *čigáv*.

24 Które mogłoby być dotworzone wstecznie do *kienõ*.

się wskazywać na postać typu **k^{w}eyno-*, **k^{w}oyno-* lub podobną; trudno doszukać się bliższego związku lit. wyrazu z psł. **čьjь*.

4.4 **Akcentuacja.** Trudno powiedzieć cokolwiek znaczącego o akcentuacji psł. **čьjь*, nie wspominając już o zastosowaniu takich informacji dla wzmocnienia lub odrzucenia takiej czy innej teorii na temat pochodzenia leksemu. Segmentalna struktura wyrazu (jeśli analizować go jako regularny przymiotnik, a nie zaimek) pozwalałaby teoretycznie na dwa sposoby akcentuacji: psł. paradygmat akcentowy c (**čь̑jь *čьjà *čь̑je*), czyli ruchomy, oraz psł. paradygmat akcentowy b (**čьj̀ь *čьjà *čьjè*), czyli ze stałym akcentem na pierwszej sylabie po rdzeniu. Należy jednak zaznaczyć, że wyraz wraz z przyjęciem fleksji zaimkowej (GEN.SG.MASC na **-ogo* zamiast **-a*, itp.) podlegał też tendencjom akcentuacyjnym typowym dla tej klasy wyrazów; por. formy przypadków zależnych GEN **čьjegò*, DAT **čьjemù* (ros. *č'egó*, *č'emú*) tak jak GEN **togò*, DAT **tomù* od zaimka wskazującego **tъ* 'ten'.

4.5 **Inne warianty objaśnienia.** Zaprezentowaną w niniejszym artykule nową hipotezę można na wiele sposobów zmodyfikować (choćby przez przyjęcie sufiksu **-yo-* zamiast **-o-*[25]), jednak nie wydaje się, aby można było uzyskać dzięki temu bardziej ekonomiczne objaśnienie. Najbardziej interesującą możliwością byłoby założenie (zamiast prostego derywatu w rodzaju **k^{w}i-h$_1$-o-* 'będący z kim, będący u kogo') uniwerbizacji pierwotnej frazy zawierającej pie. zaimek względny **(h)yo-* '(ten,) który'.[26] Należałoby wówczas wyjść od sekwencji **k^{w}i-h$_1$ (h)yo-* '(ten,) który jest z kim/u kogo'. Analiza taka mogłaby wydawać się atrakcyjna choćby z tego powodu, iż zaimek względny **(h)yo-* odegrał kluczową rolę w wykształceniu się innych zjawisk w morfologii i składni sł. (i bałt.), zwłaszcza w rozwoju złożonej fleksji przymiotników (najcelniejszy opis genezy tego ostatniego zjawiska, wraz z paralelami w innych językach ie., zob. Koch 1992). Taka hipoteza objaśniłaby też oczywiście pronominalną fleksję, którą wykazuje **čьjь* (GEN.SG. **-ogo* itd.; zob. § 4.4, § 1.4), bez konieczności założenia wtórnego jej przyjęcia. Z drugiej strony możliwość rozwoju fonetycznego **k^{w}i-h$_1$ (h)yo-* > **čьjь* jest niepewna (prawdopodobnie należałoby oczekiwać **k^{w}īyo-* > psł. **čijь*[27]); poza tym objaśnienie zakładające uniwerbizację jest bardziej skomplikowane niż to posługujące się derywacją i przez to z gruntu mniej prawdopodobne.

---

25 Tym sufiksem posługują się też niektóre dotychczasowe objaśnienia formy **čьjь* (por. § 1.5, § 2.7), niewychodzące od pierwotnej formy INSTR.SG pie. zaimka pytajnego. W obecnym przypadku (gdzie trzeba by założyć **k^{w}i-h$_1$-yo-*) natrafia się na problem związany z rozwojem fonetycznym; szerzej o tym zob. poniżej w tekście.

26 Por. gr. ὅς, wed. *yá-* '(ten,) który'; w psł. jest on widoczny głównie w postaci rozszerzonej o partykułę **-že*: psł. **jь-že*, **ja-že*, **je-že* '(ten,) który'.

27 Dyskusję o tym por. w Kopečný ESSJ-SGZ: 130 (z dalszą lit.), choć morfologia historyczna wyrazu analizowana jest tam inaczej.

5 Wnioski

5.1 Objaśnienie etymologiczne krótkiej, zgramatykalizowanej formy derywowanej (w ostatecznym rozrachunku) od rdzenia zaimkowego o strukturze C- jest zawsze zadaniem utrudnionym. Istniejących już objaśnień (zakładających postaci typu *$k^{w}iyo$-, *$k^{w}eyo$- itp., z różną segmentacją morfologiczną, zwykle niezbyt obszernie uzasadnioną) nie sposób uznać za całkiem niemożliwe.

5.2 Zaletą postulowanej powyżej nowej analizy (pie. *$k^{w}i$-h_1 ‘z kim/czym, u kogo/czego’ → post-pie. *$k^{w}i$-h_1-o- ‘będący z kim/czym, będący u kogo/czego’ > ‘czyj’ > psł. *$čьjь$) jest jednak fakt, iż każdy z zakładanych etapów pośrednich można precyzyjnie uzasadnić formalnie i semantycznie, choć – jak zawsze przy etymologizowaniu form niemających dokładnych odpowiedników w innych językach – wymaganych jest kilka dodatkowych założeń.

Skróty i oznaczenia

>	rozwój fonologiczny
>>	rozwój ze zmianami morfologicznymi
→	derywacja

ABL	ablativus	**MED**	medium, strona medialna
ACC	accusativus, biernik	**mesap.**	mesapijski
adi.	adiectivum, przymiotnik	**NEUTR**	neutrum, rodzaj nijaki
alb.	albański	**NOM**	nominativus, mianownik
aw.	awestyjski	**osk.**	oskijski
bałt.	bałtycki	**pbsł.**	prabałtosłowiański
bg.	bułgarski	**pgerm.**	pragermański
bsł.	bałtosłowiański	**pie.**	praindoeuropejski
cz.	czeski	**PL**	pluralis, liczba mnoga
DAT	dativus, celownik	**pol.**	polski
dial.	dialektalny	**post-pie.**	post-praindoeuropejski
dor.	dorycki	**psł.**	prasłowiański
FEM	femininum, rodzaj żeński	**ros.**	rosyjski
GEN	genetivus, dopełniacz	**sbch.**	serbski/bośniacki/chorwacki
głuż.	górnołużycki	**scs.**	staro-cerkiewno-słowiański
goc.	gocki	**SG**	singularis, liczba pojedyncza
gr.	starogrecki	**sł.**	słowiański
ie.	indoeuropejski	**słe.**	słoweński
INSTR	instrumentalis, narzędnik	**stang.**	staroangielski
lit.	litewski	**stlit.**	starolitewski
LOC	locativus, miejscownik	**stpol.**	staropolski
luw.-hier.	luwijski hieroglificzny	**stwnm.**	staro-wysoko-niemiecki
łac.	łaciński	**śrwal.**	średniowalijski
mac.	macedoński	**ts.**	to samo
MASC	masculinum, rodzaj męski	**wed.**	sanskryt wedyjski

LITERATURA

Bjeletić 2012 = Marta Bjeletić, Ètimologizacija ‘slovoobrazovateľnyx gapaksov’ (na primere s.-xorv. *razgovetan* ‘vnjatnyj, jasnyj, ponjatnyj’)’, w: Ilona Janyšková – Helena Karlíková (red.), *Theory and Empiricism in Slavonic Diachronic Linguistics*, Praha: Lidové noviny, 2012 (Studia etymologica Brunensia 15), 15–25.

Corum 2015 = Micah Corum, *Substrate and Adstrate: The Origins of Spatial Semantics in West African Pidgincreoles*, Berlin – Boston: de Gruyter, 2015 (Language Contact and Bilingualism 10).

Derksen EDSIL = Rick Derksen, *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Leiden – Boston: Brill, 2008 (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series 4).

Dunkel LIPP = George Dunkel, *Lexikon der indogermanischen Partikeln und Pronominalstämme* 1–2, Heidelberg: Winter, 2014.

ESJS = Eva Havlová i in., *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* 1–, Praha: Academia, 1989–.

ÈSSJa = O. N. Trubačev i in., *Ètimologičeskij slovar’ slavjanskix jazykov: praslavjanskij leksičeskij fond* 1–, Moskva: Nauka, 1974–.

Heine 1997 = Bernd Heine, *Cognitive Foundations of Grammar*, New York: Oxford University Press, 1997.

Hoffmann 1955 = Karl Hoffmann, Ein grundsprachliches Possessivsuffix, *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 6 (1955), 35–40.

Höfler 2017 = Stefan Höfler, *Der Stier, der Stärke hat: Possessive Adjektive und ihre Substantivierung im Indogermanischen*, praca doktorska, Universität Wien, 2017.

Hujer 1909 = Oldřich Hujer, Slavische Miszellen, *Indogermanische Forschungen* 24 (1909), 70–72.

Koch 1992 = Christoph Koch, Zur Vorgeschichte des relativen Attributivkonnexes im Baltischen und Slavischen, w: Bernd Barschel – Maria Kozianka – Karin Weber (red.), *Indogermanisch, Slawisch und Baltisch: Materialien des vom 21.–22. September 1989 in Jena in Zusammenarbeit mit der Indogermanischen Gesellschaft durchgeführten Kolloquiums*, München: Sagner, 1992 (Slavistische Beiträge 285), 45–88.

Kopečný ESSJ-SGZ = František Kopečný (red.), *Etymologický slovník slovanských jazyků: slova gramatická a zájmena* 2: *spojky, částice, zájmena a zájmenná adverbia*, Praha: Academia, 1980.

Majer 2012 = Marek Majer, An archaic Indo-European verbal form in the Slavic generalizing particle **-žьdo*?, w: H. Craig Melchert (red.), *The Indo-European Verb: Proceedings of the Conference of the Society for Indo-European Studies, Los Angeles 13–15 September 2010*, Wiesbaden: Reichert, 2012, 225–234.

Majer 2017 = Marek Majer, The ‘fiver’: Germanic ‘finger’, Balto-Slavic de-numeral adjectives in **-ero-* and their Indo-European background, *Transactions of the Philological Society* 115 (2017), nr 2, 239–262.

Meier-Brügger 2010 = Michael Meier-Brügger, *Indogermanische Sprachwissenschaft*, Berlin – New York: de Gruyter, ^{9}2010.

Meillet 1905 = Antoine Meillet, *Études sur l’étymologie et le vocabulaire du vieux slave* II, Paris: Bouillon, 1905.

Nussbaum 1986 = Alan J. Nussbaum, *Head and Horn in Indo-European*, Berlin – New York: de Gruyter, 1986.

Rau 2007 = Jeremy Rau, The derivational history of PGmc. **weþru-* ‘lamb’, w: Alan J. Nussbaum (red.), *Verba Docenti: Studies in Historical and Indo-European Linguistics Presented to Jay H. Jasanoff by Students, Colleagues, and Friends*, Ann Arbor – New York: Beech Stave Press, 2007, 281–292.

Smoczyński 2003 = Wojciech Smoczyński, *Hiat laryngalny w językach bałto-słowiańskich*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2003.

Smoczyński SEJL² = Wojciech Smoczyński, *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, ^{2}2016 ⟨rękopis udostępniony przez autora pod adresem: https://rromanes.org/pub/alii/Smoczy%C5%84ski%20W.%20S%C5%82ownik%20etymologiczny%20j%C4%99zyka%20litewskiego.pdf, 24/11/2017⟩.

Snoj SES³ = Marko Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana: Založba ZRC, ³2016 ⟨http://fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar/, 26/04/2016⟩.
Sommer 1905 = Ferdinand Sommer, *Griechische Lautstudien*, Straßburg: Trübner, 1905.
SP = Franciszek Sławski i in., *Słownik prasłowiański* 1–, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1974–.
SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika* 1–5, Ljubljana: SAZU – DZS, 1970–1991.
de Vaan 2017 = Michiel de Vaan, Inflected and uninflected possessives and Lithuanian *kienõ*, *Baltistica* 52 (2017), nr 1, 65–72.
Vaillant 1950 = André Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves* I: *Phonétique*, Lyon – Paris: IAC, 1950.
Vaillant 1958 = André Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves* II: *Morphologie* 1: *Flexion nominale* 2: *Flexion pronominale*, Paris: Klincksieck, 1958.
Vasmer ÈSRJa = Maks Fasmer [Max Vasmer], *Ètimologičeskij slovar' russkogo jazyka*, perevod s nemeckogo i dopolnenija člena-korrespondenta AN SSSR O. N. Trubačëva 1–4, Moskva: Progress, ²1986–1987.
Vine 2009 = Brent Vine, A yearly problem, w: Kazuhiko Yoshida – Brent Vine (red.), *East and West: Papers in Indo-European Studies*, Bremen: Hempen, 2009, 205–224.
Weiss 2009 = Michael Weiss, *Outline of the Historical and Comparative Grammar of Latin*, Ann Arbor – New York: Beech Stave Press, 2009.
Widmer 2008 = Paul Widmer, Drei griechische *-*ōu̯*-Stämme, w: Brigitte Huber – Marianne Volkart – Paul Widmer (red.), *Chomolangma, Demawend und Kasbek: Festschrift für Roland Bielmeier zu seinem 65. Geburtstag*, Halle (Saale): International Institute for Tibetan and Buddhist Studies, 2008 (Beiträge zur Zentralasienforschung 12), 615–630.

POVZETEK

Izvor praslovanskega *čьjь ‘čigav’

Praslovanski svojilno-vprašalni zaimek *čьjь *čьja *čьje ‘čigav’ (csl. *čii*, rus. *čej č'ja č'je* itd.) je nedvomno izpeljan iz pide. vprašalnega zaimka na *k^w-, s tem da nima natančnih ustreznikov v drugih ide. jezikih (ne da se neposredno soočiti z lat. *cuius* ali gr. *poĩos* ‘kateri’, kakor se včasih počne v literaturi). Etimološka analiza mora skratka upoštevati inovacije (obliko pide.). Dosedanje razlage ne podajajo jasne razvojne poti izpeljave besede. V članku se predlaga nova interpretacija, ki izvaja psl. *čьjь iz post-pide. oblike *$k^w i$-h_1-*o*- ‘tak, ki je s kom/čim, tak, ki je pri kom/čem’, torej ‘čigav’. To bi bila skratka tematična izpeljanka (pripona *-*o*-) iz orodnika ed. *$k^w i$-h_1 ‘s kom/čim’ pide. vprašalnega zaimka *$k^w i$- ‘kdo, kaj’. Hipoteza se da podpreti s tremi dejstvi: (a) med drugim komitativni pomen orodnika v pide. (torej ‘s kom/čim, pri kom/čem’); (b) nedvomni obstoj pide. oblike or. ed. *$k^w i$-h_1 (ohranjene v prislovnih pomenih v številnih indoevropskih jezikih, tudi v psl. **či*); (c) dobro izpričan proces tvorjenja tematičnih pridevnikov (pripona *-*o*-) iz sklonskih oblik v starih ide. jezikih (tip *$h_2$ep- ‘voda’ → mest. ed. *$h_2$ep-*i* ‘v vodi’→ *$h_2$ep-*i*-*o*- ‘tak, ki je v vodi’ > ved. *ápiya*- ‘isto’).